

МОРАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ТРАДИЦИОННЫХ НАЧАЛАХ И НА ЧОСКАХ В МЕСНЕВИ МЕСИХИ "ВАРГА И ГУЛЬША"

Кулиева Рузия Заман кызы

Резюме

Месихи, известный в истории Азербайджанской литературы XVII века, как автор лирических и аллегорических стихов на арабском и персидском языках, был наиболее известен своим произведением «Варга и Гульша».

Как и в классических дастанах-месневи, поэма «Варга и Гульша» начинается с трех рубай, прозой дига, минаджатом (молитвой), таухидом, прославлением пророка, хвалой и сагинаме шаха Аббаса.

В начале произведения Месихи обращается к Богу, с благодарностью молится Ему и выдвигает в центр внимания на то, что он беспомощный раб и неспособен что-либо сделать. Затем он связывает свои писания с именем Господа. Поэт показывает, что человек должен просить желания только у своего создателя, потому что человеческая жизнь полна трудностей. А Бог является божественным существом, которое распутывает все сложности и узлы и помогает человеку выйти из трудностей.

MORAL VALUES ISSUES IN PREFACES AND STANDARTS IN "VARGA AND GULSHA" MASNAVI OF MASIHI

Gulieva Ruziya Zaman

Summary

Masihi, author of various lyrics, poems, allegoric works in Persian and Arabian of the XVII century is famous especially for his "Varga and Gulsha" poem.

As traditional masnavi-epos in poem "Varga and Gulsha" could see the preface with three rubais, dibache, minajat, touhid, definition of prophet, definition of shah Abbas and saginameh.

In poem Masihi told about his few ability and the greatness of the God. He noted, also that everyone could pray anything only for and from the God. Because it is the really true in the world and life of the human.

Rəyçi: Rəyçi: professor Xəlil Yusifli

AMEA Gəncə Bölməsi Ədəbiyyat şöbəsinin 18 yanvar 2021-ci il tarixli iclasının 01 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 22 yanvar 2021-ci il

UOT:811.111.

İNGİLİS DİLİ NORMALARI - ƏDƏBİ VƏ QEYRİ ƏDƏBİ DİL KONTEKSTİNDƏ

Rəcəb Cərafli

"Naxçıvan" Universiteti

r.jafarli@nu.edu.az

Xülasə: Məqalədə ingilis dili normalarına nəzər yetirilir. Müxtəlif dilçi alimlərin və leksikoqrafların apardıqları tədqiqatlara nəzər salınmış, ədəbi dilin formalaşması tarixi tədqiqata cəlb edilmişdir. Ədəbi dil ilə qeyri ədəbi dil bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuşdur və bu əlaqənin təsir və nəticələri də dildə özünü biruzə verməkdədir. Standard ədəbi dilin iki əsas növü vardır. Bunlar yazılı və şifahi dildir. Bu variasiya iki amilin təsiri ilə, istifadə olunduğu həqiqi vəziyyət və qurulan ünsiyyətin məqsədi ilə təyin olunur. Ədəbi və qeyri ədəbi dilin bir-biri ilə sıx əlaqəsi və bu əlaqənin dilə təsiri və nəticələri araşdırılmış və ümumiləşdirmələr

aparılmışdır. Ədəbi dil ilə qeyri ədəbi dil bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuşdur və bu əlaqənin təsir və nəticələri də dildə özünü biruzə verməkdədir. İngilis dilində bir çox söz və ifadələr eləcə də, fonetik dəyişikliklər qeyri ədəbi dildən ədəbi dilə keçmişdir. İngilis ədəbi dili XVII – XVIII əsrlərdə formalaşmış və rəsmiləşmişdir. Ədəbi dil ilə qeyri ədəbi dilin bir biri ilə qarşılıqlı təsir dairələrinin genişlənməsi isə XIX əsrdə İngiltərədə ümumi orta təhsilin yayılması və XX əsrdə isə radio və televiziyanın insanların həyatına daxil olması ilə baş vermişdir. Qeyri ədəbi dilin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və sadalamaq asan deyil. Bunun da səbəbi hər hansı bir sistemə sahib olmamalarıdır.

Açar sözlər: Ədəbi dil, qeyri ədəbi dil, dil variasiyaları, dil standartları, şifahi dil, yazılı dil

Ключевые слова: литературный язык, нелитературный язык, языковые вариации, языковые стандарты, устная речь, письменная речь.

Key words: Literary language, non-literary language, language variations, language standards, oral language, written language

Ədəbi dil ilə qeyri-ədəbi dil arasında aydın bir bölgü vardır. Və bu iki dil variyasiyası həmçinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Ədəbi dil daim özünü zənginləşdirir və tərkibinə qeyri-ədəbi (yerli,danışiq) sözləri daxil edir. Bunu edərəkən də, həm də bəzi sintaktik xüsusiyyətlərini mənimsəyir və beləliklə də onlara ədəbi dil normaları statusu verir. Bu normalar dilin inkişafının hər dövründə dil icması tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu da ədəbi dilin tarixi bir kateqoriya olduğunu sübut edir. İ.R. Galperin ədəbi dili standart olaraq qəbul edilən və müəyyən morfoloji, fonetik, sintaktik, leksik, frazeoloji və üslub normalarına tabe olan milli dilin işlənmiş forması kimi izah edir və qeyd edir ki, bu, müəyyən edilmiş normalar çərçivəsində dəyişikliklərin baş verməsinə imkan verir(1. səh 390).

Ədəbi dil ilə qeyri ədəbi dil bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuşdur və bu əlaqənin təsir və nəticələri də dildə özünü biruzə verməkdədir. İngilis dilində bir çox söz və ifadələr eləcə də, fonetik dəyişikliklər qeyri ədəbi dildən ədəbi dilə keçmişdir. İngilis ədəbi dili XVII – XVIII əsrlərdə formalaşmış və rəsmiləşmişdir. Ədəbi dil ilə qeyri ədəbi dilin bir biri ilə qarşılıqlı təsir dairələrinin genişlənməsi isə XIX əsrdə İngiltərədə ümumi orta təhsilin yayılması və XX əsrdə isə radio və televiziyanın insanların həyatına daxil olması ilə baş vermişdir. Qeyri ədəbi dilin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və sadalamaq asan deyil. Bunun da səbəbi hər hansı bir sistemə sahib olmamalarıdır. Leksikoqraflar bunun ən əlverişli yolunun ədəbi dilin mövcud forması ilə qarşılaşdırılması olduğunu diqqətə çatdırırlar. Lüğətlərin hazırlanması ədəbi dil normalarını müəyyənləşdirmək üçün çox şey edir, lakin normaların qurulduğu anda anlaşılmazlıqlar da meydana gəlməyə başlayır. Bəzən iki normanın da öz mövcudluğunu qoruduğunu deyə bilərik, amma, bəzən bunlardan biri digərinin istifadədən çıxmasına səbəb olur. Bu, xüsusən tələffüz normalarında daha çox özünü göstərir.

Standard ədəbi dilin iki əsas növü vardır. Bunlar yazılı və şifahi dildir. Bu variasiya iki amilin təsiri ilə, istifadə olunduğu həqiqi vəziyyət və qurulan ünsiyyətin məqsədi ilə təyin olunur. Diaxronik olaraq şifahi dil əsas yazılı dil isə ikinci dərəcəlidir. Dilin danışiq müxtəlifliyinin istifadə olunduğu və inkişaf etdiyi vəziyyət olan şifahi dil həmsöhbətin varlığını, yazılı müxtəliflik isə həmsöhbətin olmamasını şərtləndirir. Yazılı dil öz varlığını monoloq şəklində qoruduğu və saxladığı halda, şifahi dil bunu dialoq şəklində gerçəkləşdirir. Şifahi dilin yazılı dildən üstünlüyə malik olmasındakı digər təsirli amil isə, insan səsi, mimika və jestlərdir.(6. Səh 140). Çünki, bu amillər şifahi dildə ifadə edilən fikr haqqında əlavə və təsirli məlumatların verilməsinə səbəb olur. İngilis dilində şifahi nitqlə yazılı dil arasındakı fərqliliklər fonetik, morfoloji və sintaktik cəhətdən özünü biruzə verir, ancaq, əsas fərqlilik şifahi və yazılı dildə istifadə edilən söz ehtiyatındadır. Şifahi nitqdə ədəbi sözlərlə yanaşı vulqar, slenq, jarqon kimi dilin qeyri-rəsmi layları özünə yer tutduğu halda, yazılı dildə dil normalarını və standartlarını pozmadan istifadə edilən leksik vahidlər üstünlük təşkil edir. Şifahi dildəki bu ifadələr yazılı dildə istifadə edildikdə nəzərəçarpan üslub effekti verir və

həmin nitqə xarakterik bir xüsusiyyət qatır. İngilis dilində güclü emosional mənaya malik olan andlar, söyüşlər və bu xüsusiyyətə malik olan digər şifahi dilə aid olan sözlər yazılı dildə tez-tez yer alır: “He put my goddam paper down. I am pretty sure (O, mənim lənətə gəlmiş kağızımı yerə tulladı, bundan tam əminəm)”.

İntuitiv olaraq şifahi və yazılı dil arasında fərqlərin olduğunu başa düşürük. Yazı kifayət qədər statik bir köçürmə formasıdır. Nitq isə məlumatın dinamik ötürülməsidir. Yazılı dil daha dəqiq olur və sözlər daha çox düşünülmüş şəkildə seçilir. Şifahi və yazılı dil özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. (2. Səh 345). Bu xüsusiyyətləri cədvəldə göstərildiyi kimi sadalamaq olar:

Şifahi dil	Yazılı dil
1.Şifahi nitq danışılır və eşidilir.	1.Yazılı nitq yazılır və oxunur.
2.Şifahi nitq leksikasında hamıya aydın ümumişlək sözlərə daha çox yer verilir.	2.Yazılı nitqdə elmi, texniki, siyasi və başqa terminlər çox işlədilir.
3.Şifahi nitqdə cümlələr, əsasən qısa və sadə olur.	3.Yazılı nitq ədəbi dilin əsasında formalaşib inkişaf edir.
4.Şifahi nitqdə danışığ dilin xüsusiyyətləri mühafizə olunur.	4.Yazılı nitqdə intonasiya fasilə vurğu və s. şifahi nitq ünsürlərini əks etdirən durğu işarələrindən istifadə edilir.
5.Şifahi nitqdə intonasiya fasilə vurğu və s. vasitələrdən istifadə olunur.	5.Yazılı nitqdə mimika və jest əsas rol oynamır.
6.Mimika, jest və başqa hərəkətlər özünü göstərir.	6.Yazılı nitq hər hansı məlumatın fikirlərin nəşildən – nəslə keçməsinə əsas rol oynayır.
7.Şifahi nitq sürətli axına malik olur.	

Şifahi dilin yazılı dildən daha öncə yarandığı fikrini bir çox dilçi müdafiə edir. Bu mövzuda Holmes (1998) bildirir ki, “Hər bir uşaq oxuma və yazmağı öyrənmədən öncə danışmağı öyrənir və bu çox təbii bir hadisədir”. Şifahi dil yazılı dilə görə daha az rəsmiyyətə malikdir və bu da hər iki dilin leksikonunda fərqliliklərin yaranmasına səbəb olur. Yazılı dil şifahi dildən daha dəqiq və elmidir. Uite (1978) kitab kimi və ya kitab dili ilə danışan insanların ayırd edilməsini dəstəkləmiş və nitqin yazılı dil olmadığını vurğulamışdır. Çünki, kitabların yazılış şəkli və üslubu şifahi nitqə görə qurulmamışdır. Yazılı dildə sözlər və cümlələr daha rəsmi, daha qarışıq, daha ədəbi və diqqətlə seçilmiş ola bilər və cümlələr daha uzun texniki ola bilər. Şifahi nitqdəki sözlər və cümlələr yazılı dilin əksinə daha sadə və qısa, eləcə də yazılı dildə olduğu qədər ədəbi deyildir. (8. Səh 72)

Danışığ əsnasında fərdi və kombinatorial xətlər ola bilər. Danışılan fikir unudula və təkrarlana bilər, eləcə də, dinləyicilər auditoriyadakı səs-küydən dolayı və ya diqqət dağınıqlığının təsiri ilə nitqin bir hissəsini duymaya bilər. Məhz bu səbəblərdən dolayı kitab dili ilə danışmaq əlverişli deyildir və şifahi dil yazılı dildən ayrılmalıdır. (3.səh 210)

Halliday (1973) şifahi dil səs dalğaları ilə, qulağa xitab edərkən, yazılı dil işıq dalğaları ilə gözə xitab etdiyini vurğulayır və qeyd edir ki, hər iki dil əlaqə vasitəsi olduğu üçün oxşar xüsusiyyətlərə malik olsalar da, fərqliliklər də az deyil. Yazılı dil əsasən düşüncə və məlumatların qorunması şəklində formalaşmış və detallı məlumat, müzakirə və cümlə şəklində ifadə edilmişdir. Şifahi dil isə sosial fəaliyyət kanalı kimi fəaliyyət göstərir və mahnı, şeir, hekayə və söhbətdə ifadə olunur. Həmçinin, yazılı dil qalıcı, planlı və müəyyən bir zaman dilimində formalaşarkən, şifahi dil tam tərsinə anlıq və dəyişkən bir quruluşa malikdir. Üçüncüsü isə, şifahi dil dinləyiciyə kömək etmək məqsədi ilə jest, mimika, vurğu kimi para lingvistik anlayışlarla dəstəklənir, ancaq, yazılı dildə bu qavramlar yer almır.

Şifahi dilin yazılı dildən öncə yarandığını bir çox dilçi və tədqiqatçılar vurğulayırlar. Holmes və Billows ilə eyni fikirdə olduğunu qeyd edən tədqiqatçı Kroll bir tədqiqatında şifahi dil ilə yazılı dil arasında əsas fərqləri aşağıdakı şəkildə vurğulamışdır: Məktəbə başlayan uşaqlarda yazı bacarıqları ən aşağı səviyyədəikən, danışq bacarıqları isə tam tərsinə üst səviyyədə olur. Beləliklə, oxuma və yazmanın təməlini danışq bacarıqları formalaşdırır. (9. Səh 20)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün xüsusiyyətlər və fərqliliklər şifahi dil ilə yazılı dilin sistemli bir bütünlük içərisində olduğunu göstəricisidir. Yule və Brown yazılı və şifahi dil arasındakı fərqi izah edərkən qeyd edirlər ki, yazılı dil fərqli məqsədlərlə, fərqli söz və söz birləşmələri ilə, ədəbi, izah edici və məlumat verici xüsusiyyətləri ilə çox geniş imkanlara sahibdir. Keçmişdən günümüzdə və günümüzə gələcəyə bütün sahələrdə məlumatın çatdırılmasını yazılı dil həyata keçirir. Digər tərəfdən şifahi dil, fərdlər arasında sosial fəaliyyətin təmin edilməsi və qorunması funksiyasını həyata keçirir. (5. Səh 30). İçərisində olduğumuz “digital” dövrdə xüsusi ilə də, sosial media vasitələrinin gündəlik əlaqə vasitəsi kimi insanların həyatında ünsiyyətin böyük bir payına sahib olduğunu diqqətə alaraq qeyd etmək olar ki, yazaraq əlaqə saxlamaq danışaraq əlaqə saxlamaq qədər geniş yayılmışdır.

Ədəbiyyat

1. MCINTYRE, Daniel, Jeffries Lesley (Stylistics), Cambridge University Press, revised II Edition, 2010.
2. GREGORIOU, Christiana (English Literary Stylistics), Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, 1 st Edition, 2008.
3. GOATLY, Andrew, (Explorations in Stylistics), Equinox Publishing Ltd, London, UK, 1 st Edition, 2008. JEFFRIES, Lesley, (Teaching Stylistics), Palgrave Macmillan, 1 st Edition, UK, 2006.
4. SIMPSON, Paul (Stylistics), Routledge, 1 st Edition, 2014.
5. Stæhr, A. (2015). “Reflexivity in Facebook interaction – Enregisterment across written and spoken language practices”. Discourse, Context and Media, 8, 30-45. doi:10.1016/j.dcm.2015.05.004
6. Takkac, M., & Akdemir, A.S. (2015). “Defining listeners in second language (L2) listening: investigating the Characteristics of language learners as listeners.” International Journal on New Trends in Education and Their Implications, 6(2), 116- 141
7. Lee, L. (2014). “Digital News Stories: Building Language Learners Content Knowledge and Speaking Skills”. Foreign Language Annals, 47(2), 338-356. doi:10.1111/flan.12084
8. Bygate, M., (2010). “Speaking”. In R. B. Kaplan (Ed.). The Oxford Handbook of Applied Linguistics (pp. 70-73). New York: Oxford University Press.
9. Akdemir, A. S. (2016). “Willingness to Communicate (WTC) in L2: An Affective Construct of Language Learning Process”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(3), 839-854.

NORMS OF ENGLISH - IN THE CONTEXT OF LITERARY AND NON-LITERARY LANGUAGE

Jafarli Rajab

Summary

The English language norms has been researched. The researches of different linguists and lexicographers have been considered, and the historical formation of literary language has been involved in research. Literary and non-literary language have been closely related and the effects and consequences of this relationship are also reflected in language. There are two main types of standard literary language. These are written and spoken languages. This variation is determined by the influence of two factors, the actual situation in which it is used and the purpose of the communication. The close relationship between literary and non-literary language and the impact and consequences of this relationship on language have been generalized and studied. Literary language and non-literary language have been closely related to each other, and the effects and consequences of this relationship are also reflected in language. Many words and phrases in English, as well as phonetic changes, have passed from non-literary language to literary language. English literary language was formed and formalized in the XVII-XVIII centuries. The expansion of the spheres of interaction between literary and non-literary languages took place in the 19th century with the spread of general secondary education in England and in the 20th century with the introduction of radio and television into people's lives. It is not easy to identify and list the features of non-literary language. This is because they do not have any system.

НОРМЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА - В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРНОГО И НЕЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Джафарли Раджап

Резюме

Нормы английского языка были проанализированы в статье. А так же были рассмотрены исследования различных лингвистов и лексикографов, а формирование литературного языка было вовлечено в исторические исследования. Литературный язык и нелитературный язык тесно взаимосвязаны друг с другом, а эффекты и последствия этой связи также безусловно отражаются в языке. Существуют два основных типа стандартного литературного языка. Это письменный и устный язык. Эта вариация определяется влиянием двух факторов: фактической ситуацией, в которой оно используется, и целью установленной коммуникации. В статье были изучены и обобщены тесная взаимосвязь между литературным и нелитературным языком, а также влияние этой взаимосвязи на язык и ее последствия. Литературный язык и нелитературный язык были тесно связаны друг с другом, и эффекты и последствия этой связи также отражаются в языке. Многие слова и фразы в английском языке, а также фонетические изменения перешли из нелитературного языка в литературный. Английский литературный язык сформировался и формализовался в XVII-XVIII вв. Расширение взаимодействия между литературным языком и нелитературным языком произошло в 19 веке с распространением общего среднего образования в Англии и в 20 веке с появлением радио и телевидения в жизни людей. Выявить и перечислить особенности нелитературного языка непросто. Это потому, что у них нет никакой системы.

Rəyçi: dosent Zülfiyyə İsmayıl

Daxil olma tarixi 23 aprel 2021-ci il